

СВЕТААДЧУВАННЕ ЛІРЫЧНАГА ГЕРОЯ Ў ТВОРЧАСЦІ А. ІВЕРСА (ДАВЕРАСНЁЎСКІ ПЕРЫЯД)

Д. А. Юркойць

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, zmiceryurk@gmail.com

У дакладзе разглядаецца пачатковы перыяд творчасці (1934–1937) заходнебеларускага паэта А. Іверса, робіцца акцэнт на адлюстраванні эвалюцыі светаадчування лірычнага героя ў творчасці аўтара. Вынікі даследавання паказалі, што паралельна з выпрацоўкай аўтарскага стылю паэта светаадчуванне яго лірычнага героя трансфармавалася з больш-менш трывалай веры ў хуткі надыход светлай будучыні краю ў кволую надзею аб лепшым жыцці. Даказана і тое, што разгляд творчасці аўтара з мэтай убачыць першаўражанні тых гадоў, выяўленыя ў творчасці, не магчымы па пазнейшых выданнях, а павінен праводзіцца выключна па першапублікацыях.

Ключавыя словы: светаадчуванне; перыёдыка; гісторыка-літаратурны кантэкст; творчая эвалюцыя; заходнебеларуская паэзія.

А. Іверс дэбютуе ў друку у 1934 г. у часопісе «Літэратурная старонка» з вершам «Вёска» [1, с. 14]. Хоць у 20 нумары часопіса «Шлях моладзі» за 1938 г. у артыкуле «Пяе беларускі маладняк» і чытаем: «Піша і друкуецца з 1932 г. у “Літ. старонцы”, “Летапісе”, “Шляху моладзі”, “Калосьсі”. Зборніка йшчэ ня мае» [2, с. 2], гэта немагчыма хаця б з той прычыны, што пералічаныя перыядычныя выданні, акрамя «Шляху моладзі» (дзе першыя творы паэта з’явіліся толькі ў 1936 г.), былі заснаваны пасля 1932 г., ды й сам аўтар згадваў, што першы верш быў надрукаваны толькі ў 1934 г. [3, с. 280] У ім праз пейзажную замалёўку перадаецца цяжкасць жыцця, суадносіцца прыроднае і грамадскае: «*І вярба часамі // Плача над страхой. // Помсты галасамі // Як гудзе віхор*», «*У хатах парожна: // Хлеб тут рэдкі госьць*». Да змрочнай рэчаіснасці дадаецца няўпэўненасць у будучыні: «*А ў далі трывожна // Лес шуміць чагось*». Заканчваецца ж твор на не зусім песімістычнай ноце: нягледзячы на тое, што «*Сонца лье бяз ласкі // Вогненую плынь*», палын шапаціць «*чароўну казку*». І тут варта звярнуцца да пазнейшых выданняў верша («Жыву ў бацькоўскім краі» (1982, рэдактар В. Сёмуха) [4, с. 33], «Аўсяныя росы» (2011, рэдактар А. Спрытніч) [3, с. 14]), у якіх ён паўстае значна відазмененым.

Прычым гэтыя змены не дазваляюць убачыць настраёнасць верша, якая была ў першаварыянце. «*Чароўная казка*», якую шапаціць палын, ператвараецца ў «*жудасную*», каб падкрэсліць, відаць, усю цяжкасць жыцця

Заходняй Беларусі, а няпэўнае «ў далі трывожна» ў пазнейшых выданнях – «У далях сіняватых // Лес шуміць чагось». Што такое даль? Вядома, што ўсход, на які паэты павінны былі глядзець з надзеяй, а не з перасцярогай.

Спрабуе ў тым жа годзе пісьменнік пісаць і вершы яркавьяўленага публіцыстычнага напалу, два з якіх («Там, дзе вёскі з пахілымі хатамі», «За варштатам») знаходзім у 4 нумары сатырычнага часопіса «Асва» [5, с. 5]. Прывядзем радкі з верша «Там, дзе вёскі з пахілымі хатамі»: «Кроў ліецца крыніцамі бурнымі, // Самалёты трасуць небастык // Тут сыстэму з выборнымі урнамі // Замяніў акрываўлены штык». На шчасце, гэтыя былі толькі спробы, і паэт хутка вярнуўся да пейзажных матываў у творчасці. Калі казаць пра ацэнку вершаў з «Асвы», то варта, відаць, пагадзіцца з У. Калеснікам: «З пункту гледжання прафесійна-эстэтычнага яны даводзяць, што гумар і сатыра – не Іверсава амплуа» [6, с. 265].

У «Беларускім летапісе» за 1937 г. у 6-7 нумары апублікаваны два вершы паэта пад назвамі «У шуме жыта», «З чужыны» [7, с. 131]. У зборніках «Жыву ў бацькоўскім краі» [4, с. 14-15], «Аўсяны росы» [8, с. 13, 16] указаны год напісання 1937.

Тым не менш у часопісе пад вершамі подпіс «Плоцк, 1935». А ў надрукаванай гутарцы паэта з С. Чыгрынам «З гонарам кажу, што я – беларус» знаходзім радкі: «Прайшло з таго часу шмат гадоў. Адзін раз давялося пабыць у Польшчы, у Плоцку, дзе я служыў некалі ў кавалерыі» [9, с. 86]. Таму, відаць, дарэчна ўсё ж дакладнай датай напісання лічыць 1935 г. Ды й назва «З чужыны» сведчыць аб тым, што пісаўся твор не на радзіме.

Пачынаецца верш «З чужыны» штрафой «Да родных ніў, ваколіцаў // Пара мне ўжо, пара, // Бо сэрца кліча, моліца // Туды у родны край», у канцы верша – рэфрэн. У ім пераважаюць пейзажныя матывы, праз якія прасачыць грамадзянскае гучанне цяжка: «хвалі Нёмана», якія «папошчуць берагі»; «бор», які «сасновым гоманам вясне сьпявае гімн». У перадапошняй жа штрафе драматызм жыцця паказваецца яўна, без суаднясення прыроднага і грамадскага: «Я там змагаўся з голадам», і, нягледзячы на гэта, працяг наступны: «Пазнаў там Беларусь, // Спаткаў сваю я моладасць // І ўсходзячу зару...» Верш «У шуме жыта» таксама адлюстроўвае сум па радзіме. Пачынаецца ён з апісання бязмежнай прасторы, у якой лірычны герой можа адчуваць сябе свабодным: «Ў шуме жыта – // Даль адкрыта, // Над палямі вецер-хват. // Я іду ў туман ракітаў, // З цесных вуліц, з душных хат!» Ён бачыць магчымасць вярнуцца ў думках на сваю радзіму, у гады дзяцінства праз назіранне прыроды: «Мо' заглушыць ў сэрцы болі // Залацісты золак дня // Хай на росах // Сонца косы // Загарацца як тагды, // Калі хлопчыкам ў пракосах // Раскідаў свае гады...» У

канцы ўзнікае тыповы для таго часу вобраз зары, які праходзіць лейтматывам праз усю творчасць паэта: «*А ў тым моры // На прасторы // Вартаваць буду зару // І туды – з арбіты зорнай // Я паклічу Беларусь*».

У вершы «Мая песня», упершыню змешчаным у 6 нумары часопіса «Наша воля» ў 1936 г. [10, с. 3], паэт бачыць мэту сваёй творчасці ў згуртаванні працоўных. Ужо напачатку твора грамадзянскія матывы выдатна прасочваюцца, але праз выкарыстанне прыгожых вобразаў ён не гучыць з яркім публіцыстычным напалам (песня, якая «*плыве, як ветры вольныя*», «*імкнецца праз перакладзіны ў зорыстую шыр*», застаецца «*заўсёды ў душы*», хоць яна і з «*прыціснутых грудзей*» ды яшчэ і «*ў кузьні звоніць молатам, // гартуе сталь і люд*»; сонца, якое «*сыпле золатам на шэрую зямлю*»). Паступова публіцыстычная завостранасць выцясняе ўсе паэтычныя прыёмы, і заканчваецца верш каструбаватымі радкамі, пра мастацкую вартасць якіх казаць не даводзіцца («*Сяляне і рабочыя // Запаляць сонцадні*»; «*Над Вільняй, над Сувалкамі // Разьвесім мы сьцягі*»; «*І з песняю баёваю // Працоўныя рады // Ідуць і заваёўваюць // Заводы, гарады*»). У пазнейшых выданнях ([4, с. 35], [3, с. 43]) акцэнт крыху змяняецца. Песня, якая ахоплівае абшары радзімы, пранікае паўсюль («*ветры польныя*») – пераўтвараецца ў песню з «*падняволеных, прыціснутых грудзей*» («*Эх, песня мая вольная, // З табой яснаейшы дзень, // Хоць ты і з падняволеных, // Прыціснутых грудзей!*»). У канцы верша таксама немалаважная змена: звычайная «*песня баёвая*» трансфармуецца ў «*бадзёрую песню новую*» – абнаўленне жыцця пасля ўз’яднання з усходняй Беларуссю. У першаварыянце такой бадзёрасці і ўпэўненасці не было.

У 9 нумары часопіса «Наша воля» за 1936 г. друкуецца верш «***Сонца даль абвеяна» [11, с. 4], які не быў змешчаны ў пазнейшых выданнях. Пачынаецца твор радкамі «*Сонца даль абвеяна // Туманом над ніваю. // Я пытаю: дзе яны, // Тыя дні шчаслівыя?*». Рытарычныя пытанні аб лёсе, уласцівыя паэзіі Заходняй Беларусі ў цэлым, не знікаюць да канца твора. Паказ далі, якая абвеяна туманам, не новы мастацкі прыём у творчасці А. Іверса, хоць часам замест тумана паўстае цемра. Чым далей чытаем верш, тым дакладней разумеем, дзе лірычны герой збіраецца шукаць свае шчаслівыя дні. Прасочым: «*Вочы сіль паклікала // Ў высь падняцца сокалам*»; «*Хаты і бярэзіны – // Дзесь за пераваламі*»; «*Песня там пасеяна – Чую пералівы я... // Зноў пытаю: дзе яны, // Тыя дні шчаслівыя?*» І далей няпэўныя «*дзесь*», «*там*» знікаюць, паўстаюць іншыя пытанні і даецца ўдакладненне, што разумецца пад чутнымі пералівамі песні: «*Ці сярпом і молатам // Звоняць долю весела? // Ці ў краіне волатаў // Волі сьцяг навесілі?*» Волю сярпом і молатам «*звоняць весела*». Відавочна, што шчаслівыя дні для лірычнага героя – дні, калі аб’яднаюцца дзве часткі Беларусі пад сацыялістычным сцягам. Што да веры ў гэта, то заканчваецца

твор пераканаўча: «*Прыдзе час – і Нёмну я // С'пяю цесьню* (відаць, памылка друку – Д. Ю.) *алую, // Што змаглі мы цёмныя // Дні з ліхой навалаю!*» Лірычны герой абсалютна ўпэўнены, што яму ўдасца саспяваць песню аб перамозе цёмных дзён.

Верш «*Восень*», апублікаваны ў тым жа 1936 годзе ў часопісе «*Беларускі летапіс*» [12, с. 45], не можа парадаваць такой жа пераканаўчай верай у добрую будучыню. Вобраз восені, дастаткова тыповы для творчасці А. Іверса, асацыюецца з «*недаспаным цяжкім сном*». Чытаем наступныя радкі: «*Маці шыбы выцірае, // запацела штось вакно. // Днём і ноччу пазірае, // мо ідзе яе сыноч... // Ды ня йдзе; усход агністы // залатую выліў медзь, // і сады чырвоным лістам // сьцелюць шлях ліхой зіме*». Звычайна зіма змяняецца вясной, што сімвалізуе адраджэнне прыроды, жыцця, у прыведзеных радках наадварот: восень змяняецца «*ліхой зімой*». На ўсход лірычны герой глядзіць з надзеяй, з захапленнем. Няўпэўненасць у заўтрашнім дні прасочваецца і ў апошняй страфе: «*Эх ты, вёска, мая вёска! // Я прыйду цябе сустрэць, // хай надзеі ў сэрцы лоскат // закалышэцца вастрэй!*» Розніца відавочная: пераканаўчы канец замяняецца выказваннем надзеі на тое, што лоскат надзеі зможа заварушыцца вастрэй.

Калі ў разгледжаных вершах лірычны герой быццам бы і выказвае надзею на лепшую долю, часам нават цвёрда заяўляе пра гэта, то ад лірыкі паэта, напісанай у 1937 г., вее безвыходнасцю і вельмі кволай надзеяй на лепшае жыццё, пейзажныя ж матывы становяцца дамінуючымі, рысы публіцыстычнасці амаль цалкам знікаюць.

Паказальным з'яўляецца верш «****Ўжо нізка сонца коціцца*», апублікаваны ўпершыню ў часопісе «*Шлях моладзі*» ў 1937 г. [3, с. 19]. У ім таксама адлюстроўваецца пераход восені ў зіму, прычым настрой больш песімістычны: прырода застыла ў чаканні зімы. «*Восеньская муць*», «*ветры мокрыя*», «*жоўты ліст*» – гэтыя вобразы быццам узнаўляюць заходнебеларускую рэчаіснасць тых гадоў. І чым далей, тым больш вымалёўваецца безвыходнасць: «*І на'т трава ня шастае // І ня шуміць рака, – // Чарнее гладзь купчастая – // Чарот і асака. // З палеткаў вее пусткаю...*» «*Ліхая зіма*», якой бачылася яна паэту раней, ператвараецца ў «*зімовую вазню*», пра якую «*І думае, і смуціцца // Над рэчкаю лазьняк*».

У вершы «*Мо' зазьбяюць а поўначы зоры*», апублікаваным у «*Беларускім летапісе*» ў 1937 г. [14, с. 198] і таксама не змешчаным у пазнейшых выданнях, ужо ў самой назве выказваецца няўпэўненасць: ці ж зазьбяюць зоры? «*Я пайду на палёх, на разорах // Раскідаць залатое зярно*» – адны з першых радкоў, якія сімвалізуюць пачатак барацьбы дзеля лепшай долі. А далей: «*Нашай долі жыццё не асьвежыць // Ў шуме лісьця таполяў і ліп – // Той развее туман ў пабярэжжы, // Хто з касою пойдзе на палі...*» Відавочная эвалюцыя светаадчування ў параўнанні з ранейшымі

вершамі. Тут лірычны герой і не спадзяецца на лепшую долю для сябе, але верыць, што закладзенае ім («*раскідаць залатое зярно*») паспрыяе лепшаму жыццю для іншага пакалення («*хто з касою пойдзе на палі*»), заканчваецца твор так жа сімвалічна: «*Курганами прыціхшых ваколіц // Не закласьці ніколі, о не! – // З пад кургану рунеючым болем // Будуць кветкі гарэць, чырванець...*» – памяць будзе жыць і сімвалізаваць імкненне да лепшага жыцця.

Варта звярнуць увагу на чарговы твор, настраёнасць якога згубілася ў савецкім выданні [4, с. 26] (у сучасным выданні пададзены без зменаў [3, с. 34]). Гэта верш «*Восень*», апублікаваны ў 10–11 нумары «*Беларускага летапісу*» [1, с. 223]. Праз сімвалізацыю звыклых пейзажаў ідзе паказ заходнебеларускай рэчаіснасці: «*Эх, імглістая восень, // Не цябе я засва-таў! – // Ты-ж з ваўкамі між сосен // Прыплячешся пад хату*» Лірычны герой наракае на тое, што хутка прыйдзе зіма (тут, нарэшце, з’яўляецца і вобраз доўгачаканай вясны: «*Эх, вясне на дарозе // Я паставіў-бы вехі!*»). У пазнейшай версіі знікаюць завеі, што «*будуць плакаць сярдзіта*», марозісты снежань, які можа «*ахінуць хіба ў вату*». А безнадзейныя апошнія радкі «*Ўсе шляхі і гасьцінцы // Перапутае вецер*» (завеі, якія канчаткова пагрузыць прыроду ў сон без магчымасці абудзіцца ў бліжэйшы час) пераўтвараюцца ў «*Хоць засыплюць завеі // Небагаты набытак, // Прыйдзе час, пазаве ён // На апошнюю бітву*». Узнікае публіцыстычная завостранасць з радкамі пра будучую бітву, пра якую не ідзе гаворкі ў першаварыянце.

Нават невідавочныя змены ўплываюць на ўспрыняцце твора. Прыкладам гэтага з’яўляецца верш «*Загарэліся іскрамі зорнымі*», апублікаваны ў 8 нумары «*Беларускага летапісу*» [15, с. 8], дзе супрацьпастаўляецца нябеснае, недасяжнае, рамантычна-ўзнёслае («*... зоры ясныя, зоры бліскучыя, // што з зямлёю наvekі разлучаны*»; «*... не арлы наляцелі, не сокалы // з неба яснага, з неба высокага*») зямному, канкрэтна-рэалістычнаму: «*Не пыталі, ці зжаты, ці скошаны // ці хоць дзьве заста-лося гарошыны*». А цяпер змена: параўнайма заканчэнне верша ў арыгінале і ў пазнейшым выданні [4, с. 23]: «*Ды шумела, шумела да восені // Недажата палоска калосьсямі*» і «*Ды шумела палоска калосьсямі // Да глыбокае позняе восені*» – розніца ёсць.

Разгляд вершаў заходнебеларускіх паэтаў, у прыватнасці А. Іверса, дазваляе прасачыць змены светаадчування, светапоглядных перакананняў не толькі лірычнага героя ў межах уласна творчасці, але і рэальных людзей, якія жылі ў тагачаснай Заходняй Беларусі, у чым і заключаецца важнасць падобных даследаванняў. Аналізавацца павінны выключна пер-

шаварыянты твораў, якія можна знайсці ў тагачасных перыядычных выданнях, па прычыне таго, што пазней вершы перапісваліся, правіліся, і настраёвасць, першаўражанні аўтара, выказаныя ў творчасці, губляліся.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Івэрс А.* Вёска // Літэратурная старонка. 1934. № 1. С. 14.
2. Пяе беларускі маладняк // Шлях моладзі. 1938. № 20 (136). С. 2.
3. *Івэрс А.* Аўсяныя росы : вершы, успаміны. Мінск : Кнігазбор, 2011.
4. *Івэрс А.* Жыву ў бацькоўскім краі: вершы і паэмы. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1982.
5. *Івэрс А.* Там дзе вескі з пахілымі хатамі, За варштатам // Асва. 1934. № 4. С. 5.
6. *Калеснік У.* Лёсам пазнае: выбраныя літаратурныя партрэты і нарысы. Мінск : Мастацкая літаратура, 1982.
7. *Івэрс А.* У шуме жыта, З чужыны // Беларускі летапіс. 1937. № 6–7. С. 131.
8. *Івэрс А.* Вёска // Беларускі летапіс. 1937. № 10–11. С. 223.
9. Жыццё і творчасць Анатоля Іверса : успаміны, згадкі, рэцэнзіі, прысвячэнні, пісьмы, фотаздымкі / уклад. і камент. С. Чыгрына. Мінск : Кнігазбор, 2012.
10. *Івэрс А.* Мая песня // Наша воля. 1936. № 6 (7). С. 3.
11. *Івэрс А.* ***Сонца даль абвеяна // Наша воля. 1936. № 9 (10). С. 4.
12. *Івэрс А.* Восень // Беларускі летапіс. 1936. № 4–8. С. 45.
13. *Івэрс А.* ***Ужо нізка сонца коціцца // Шлях моладзі. 1937. № 1 (100). С. 19.
14. *Івэрс А.* Мо' зазьяюць а поўначы зоры // Беларускі летапіс. 1937. № 9. С. 198.
15. *Івэрс А.* Загарэліся іскрамі зорнымі // Беларускі летапіс. 1937. № 8. С. 170.